

УДК 373.3.015.3:165.021

DOI: <https://doi.org/10.32405/2413-4139-2019-1-29-37>

Анна Лякішева,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1509-2422>

Валентина Вітюк,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4981-9925>

Ірина Кашуб'як,

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0748-0732>

м. Луцьк

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД ПОНЯТТЯ «КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ»

Анотація.

У статті представлено критичне мислення як цілеспрямований процес мислення, який дає можливість здобувачам освіти сприймати, аналізувати, інтерпретувати, систематизувати, оцінювати інформацію, результат діяльності й обирати власну позицію, аргументувати власні думки й вчинки. Проаналізовано класифікації мислення за: характером виконуваних завдань; способом виконання завдань; рівнем новизни й оригінальності; функціями. Визначено ключові ознаки критичного мислення, описано погляди на критичне мислення відомих філософів, провідних науковців-психологів, зарубіжних і вітчизняних педагогів минулого і сьогодення.

Ключові слова: критичне мислення; наочно-дійове мислення; наочно-образне мислення; словесно-логічне мислення; абстрактно-логічне мислення; творче мислення; відтворювальне мислення.

Сучасний етап розвитку суспільства, модернізація Нової української школи вимагають удосконалення змісту і технологій педагогічної освіти в Україні. Початкова школа має відігравати важливу роль у всебічному розвитку учнів, формуванні загальнолюдських цінностей, досвіду, забезпечувати готовність і здатність учнів молодших класів жити й адаптуватися до стрімких змін у державі, вміння мислити самостійно, критично, творчо, генерувати нові ідеї.

Надання освітніх послуг у початковій школі передбачає впровадження інноваційних методів і прийомів, що дають змогу розвивати позитивну мотивацію учнів до потреби оволодіння новими знаннями, вміннями аналізувати, інтерпретувати та систематизувати інформацію і використовувати її в реальних життєвих ситуаціях або майбутній професійній діяльності. З огляду на це, використання технології розвитку критичного мислення на заняттях у початковій школі набуває актуальності.

Поняття «критичне мислення» як педагогічну категорію використовують у науковій літературі понад 50 років. В Україні інтерес до розвитку критичного мислення як освітньої інновації, сформувався наприкінці ХХ ст., адже реалії сучасного життя вимагають подолання репродуктивного стилю навчання та переходу до нової освітньої парадигми, що буде забезпечувати пізнавальну активність і самостійність мислення учнів, – це *стратегічний напрям модернізації освіти*. Сучасна школа має готувати учнів до життя через формування в них умінь критично мислити, добирати й аналізувати потрібну інформацію, самостійно використовувати знання для розв’язання освітніх і життєвих ситуацій.

Проблему розвитку критичного мислення досліджували такі науковці, як К. Бабанов, Л. Брунер, І. Зязюн, М. Красовицький, В. Олійник, О. Пехота, Л. Пироженко, О. Пометун та ін. Вони розглядали її в контексті оновлення змісту освіти і впровадження новітніх освітніх технологій. Зарубіжні автори (Дж. Дьюї, К. Меридіт, Ж. Піаже, Д. Стіл, Ч. Темпл) визнають процес надбання навичок критичного мислення як набуття компетентності та її реалізації з урахуванням системи вищих індивідуальних і суспільних цінностей та ідеалів. Інші (О. Овчарук, І. Родигіна, А. Хуторський) запропонували класифікацію основних груп компетентностей, що формуються за умов розвитку критичного мислення.

Метою та основними цілями статті є здійснення аналізу тлумачення терміна «критичне мислення» у психологічній, педагогічній, методичній літературі, а також власне обґрунтування поняття «критичне мислення».

Уперше поняття «мислення» було введено ще філософами Арістотелем, Демокритом, Епікуром, Парменідом, Платоном, Сократом. Парменід розглядав мислення як спосіб пізнання, що веде до істини [1]. Сократ надавав певної значущості шляху пізнання, що веде до істини, тобто методу пізнання. Сократ був основоположником евристичного методу навчання, суть якого полягає в тому, що учень має «пізнати самого себе», а вчитель має лише підводити до пошуку: не давати готових відповідей, спонукати до пізнавальної активності, самопізнання шляхом постановки запитань, які вимагали б творчої та розумової дії. Головне в розвитку людини – це її пізнавальні зусилля, здатність ставити все нові й нові запитання [1].

Платон вважав судження важливим елементом мислення, а також наголошував на розвитку освітньо-пізнавальних можливостях учнів. На його думку, виховувати інтерес до пізнання необхідно починати з дошкільного та молодшого шкільного віку, розвиваючи самостійний спосіб мислення [1]. Арістотель також був прихильником самостійного способу мислення, розвитку пізнавальної активності учнів, стверджуючи, що мислення є частиною душі, а особливою її частиною постає відчуття. Воно виявляється як специфічна здатність розмірковувати, досягати думкою світ і самого себе, тобто душу. Досліджуючи мислення, Арістотель започаткував поняття логіки – науки про мислення, сформулював закони та форми мислення [1].

Натомість І. Кант вирізняв такі рівні мислення, як інтуїція, розум, а також виокремив типи і види мислення – формально-логічне і діалектичне, конкретне і абстрактне, практичне і теоретичне. У праці «Критика практичного розуму» І. Кант стверджував: «Критика – це пізнавальна діяльність людини. Процес пізнання ніколи не може стати пасивним відображенням світу. Людина як істота розумна, логічна не може пізнавати те, що не впорядковано, не оформлено. Людський розум перетворює хаос чуттєвого, невичерпну різноманітність світу в струнку картину світобудови. Ця “оформлена” розумом картина світу й уявляється нам світом, яким він є “сам по собі”, “об’єктивно”. Людина спроможна пізнавати, осмислювати речі лише такими, якими вони їй уявляються, а не такими, якими вони є в дійсності. Іншими словами, якими б темпами не збільшувалися наші знання, вони ніколи не можуть бути абсолютним. Щоб про новий предмет отримати знання, його необхідно осмислити. Це можна зробити за допомогою понять, які дає інтелект» [2]. Філософ стверджував, що існують два основні «стовбури людського пізнання, які виростають зі спільного кореня: чуттєвість, через яку предмети даються, та інтелект, за допомогою якого вони мисляться». Основними прийомами у процесі мислення він називав аналіз і синтез.

Представник класичної німецької філософії Г. Гегель вважав мислення першоосновою всього суцього. Він стверджував ідею розумового виховання на основі навчальних можливостей учнів, обґрунтував необхідність таких шкіл, де учень має сприятливі умови для розвитку творчого мислення та становлення власної творчої особистості [1].

Основоположник течії критичного раціоналізму К. Поппер вважав, що раціонально діє та людина, яка може висувати різні гіпотези, піддавати їх детальній перевірці з метою уникнення суб'єктивізму. Ідеального джерела знань, яке можна знайти і на цьому заспокоїтися, не існує. Будь-які джерела здатні час від часу призводити до помилок. Відповідно до цієї гіпотези, К. Поппер пропонував відмовитися від питання про джерело знань і замінити його питанням знаходження помилок. Будь-яке знання є лише людським знанням. Воно завжди «змішане» з нашими помилками, упередженнями, мріями та надіями. Єдине, що може робити людина, – це шукати істину шляхом пошуку й усунення помилок. Пошук та усунення помилок відбувається за допомогою критики теорій і припущень. Людина може критикувати власні ідеї або ідеї інших людей, змінювати погляди [3].

Арістотель, І. Кант, Платон, Фома Аквінський під цим типом мислення розуміли вміння логічно мислити й аргументувати, дискутувати, доходити висновків та аргументовано висловлювати думку. Філософи досліджували критичне мислення досить поверхнево, однак їх ідеї згодом активно розвивали сучасні дослідники.

Звернення до поняття «мислення» наявне в працях багатьох відомих психологів. Так, С. Рубінштейн вважав, що мислення – це за своєю сутністю пізнання, що призводить до розв'язання людиною проблем або задач, які постають перед нею. Важлива риса мислення – *проблемність*. Вона виражає не суб'єктивний стан пізнавального, а закономірно виникає з об'єктивного відношення пізнання до буття, його об'єкта і з природи цього останнього – нескінченності його визначень та їхнього загального взаємозв'язку [4].

Так, О. Леонт'єв розумів мислення як процес свідомого відображення дійсності в таких об'єктивних її властивостях, зв'язках і відношеннях, за яких включаються недоступні безпосередньому чуттєвому сприйманню об'єкти [5].

Натомість О. Пометун стверджує, що сучасна психологія трактує критичне мислення як таке, що сприяє формуванню здатності людини усвідомлювати й аналізувати власну позицію певного питання, вміння знаходити нові ідеї, аналізувати події та критично їх оцінювати. Критичне мислення є нестандартним. Воно ґрунтується на спроможності бачити та оцінювати альтернативи, пріоритети, визначати достовірність і доцільність фактів, явищ, подій. Це практичне мислення, що за допомогою теоретичних знань дає змогу прийняти необхідні рішення. Воно є способом корекції та ліквідації помилок у процесі власного мислення особистості, яка перебуває в безперервному пошуку. Розвиток критичного мислення пов'язано з уміннями та навичками аналізувати, синтезувати, порівнювати, поєднувати факти, формулювати обґрунтовані висновки й оцінки та за результатами приймати власне рішення [6].

Сучасна психологія розрізняє такі інтелектуальні процеси мислення: *планування, проектування, оцінювання, розуміння*. У цьому контексті визначено такі інтелектуальні операції: *аналіз* (уявний поділ) – виділення в об'єкті його певних *параметрів, елементів, властивостей, зв'язків, відносин*; *розчленовування* пізнаваного об'єкта на різні компоненти; *синтез* (уявне об'єднання) – *розумова операція*, що дає змогу в єдиному аналітико-синтетичному процесі мислення переходити від частин до цілого; *узагальнення* (уявне об'єднання в клас або категорію) – об'єднання багатьох предметів або явищ за певною загальною ознакою; *порівняння* – операція, що полягає в порівнянні предметів і явищ, їх властивостей, у виявленні спільності або відмінності між ними; *абстрагування* – розумова операція, що заснована на відході від несуттєвих ознак предметів, явищ і виокремленні в них головного; *класифікація* – систематизація супідрядних понять якої-небудь сфери знання або діяльності людини, яку використовують для встановлення зв'язків між цими поняттями або класами об'єктів; *категоризація* – операція зарахування одиничного

об'єкта, події чи переживання до деякого класу, яким можуть виступати вербальні та невербальні значення, символи.

На сучасному етапі виділяють багато класифікацій мислення. У літературі описано такі види мислення:

– за характером виконуваних завдань: **теоретичне** – спрямоване на знаходження загальних закономірностей і **практичне** – спрямоване на виконання конкретних завдань;

– за способом виконання завдань: **наочно-дійове** (предметно-дійове), інструментом якого є предмет; **наочно-образне**, що дає змогу пізнавати реальний світ без участі практичних дій, може бути здійснено в ідеальному плані; **словесно-логічне** (понятійне), використовуючи яке, людина може аналізувати, порівнювати явища, предмети, ситуації, оцінюючи предмет, ситуацію, явище (як із власного, так і з інших поглядів); **абстрактно-логічне** (абстрактне), тобто визначення істотних властивостей і зв'язків предмета й відмова від інших, несуттєвих;

– за рівнем новизни й оригінальності: **творче** (продуктивне) – мислення на основі творчої уяви; **відтворювальне** (репродуктивне) – мислення на основі образів і уявлень, набутих із певних джерел;

– за функціями: **критичне** – воно спрямоване на оцінювання інформації та суджень і рішень (як власних, так і інших людей); **творче**, пов'язане з відкриттям принципово нового знання, з генерацією власних оригінальних ідей, а не з оцінюванням чужих думок.

Відповідно до названих положень, критичне мислення має ті ж ознаки, що й інші види мислення, адже його можна схарактеризувати як практичне та понятійно-абстрактне, спрямоване на виконання специфічних завдань. Йому, як і іншим типам мислення, властиві такі форми, як поняття, судження й висновки (умовиводи). Разом з тим, межа між критичним і творчим видами мислення є досить чіткою, стійкою й особливо важливою у процесі його формування. Наприклад, вона виявляється в тому, що критичне мислення завжди тяжіє до опори на всебічну інформацію, аналіз, обмірковування, натомість творче – може виникати за відсутності інформації, як інсайт.

Такі припущення передбачають існування певної відмінності між критичним та іншими типами мислення. Справді, професор Д. Клустер, аналізуючи такі види розумової діяльності, як запам'ятовування й розуміння, зазначає, що їх неможливо ототожнювати з критичним мисленням [7].

Поняття «критичне мислення» відсутнє в сучасних педагогічних енциклопедичних виданнях України. Тому звернемося до «Великого тлумачного словника сучасної української мови», де слово «критичний» має такі дефініції: «1. Стосовно до критики – // який містить критику // який ґрунтується на науковій перевірці правдивості, правильності чогонебудь. 2. Той, що стосується розгляду й оцінювання когонебудь або чогонебудь з метою виявлення та усунення вад, хиб. 3. Здатний виявляти й оцінювати позитивне та негативне в когонебудь або чому-небудь». Слово «мислення» обґрунтовано в словнику як міркування, зіставлення явищ об'єктивної дійсності з відповідними висновками [8].

Питання розвитку критичного мислення досліджували такі психологи: С. Рубінштейн, О. Тихомиров, Я. Чаплак та ін. У своїх працях вони часто застосовували вітчизняні теорії Л. Виготського, П. Гальперіна, Д. Ельконіна, Г. Костюка. Кожен із них запропонував власну дефініцію критичного мислення. Так, Я. Чаплак говорив про нього як про мислення, що передбачає наявність *умінь оцінювати події* (твердження, вчинки, факти тощо); *робити свідомий вибір; аргументувати; формулювати доречні питання; розрізняти факти і думки; шукати нові розв'язання питань; визначати критерії для аналізу; знаходити докази на підтримку припущень; будувати логічні зв'язки* [1, с. 136–147]. Так, С. Рубінштейн вважав, що люди, які мислять критично, піддають ретельній перевірці власні гіпотези [4]. Натомість Д. Гальперин вважав, що «критично мислити – це оцінювати результат власних розумових процесів, визначати хід міркувань, що призвів до таких висновків, або ті важливі чинники, які були враховані під час прийняття рішень (аргументи та докази)» [4].

Здійснений нами аналіз наукової літератури дає змогу представити власну дефініцію критичного мислення. На нашу думку, **критичне мислення** – це цілеспрямований процес мислення, що надає учню можливість сприймати, аналізувати, систематизувати, оцінювати інформацію, результат діяльності й обирати власну позицію, аргументувати власні думки та вчинки.

Отже, у філософії та психології критичне мислення вивчали ще з античних часів. Основними прийомами у процесі мислення філософи вважали аналіз і синтез. Психологи визначали критичне мислення як процес пізнання, головним складником якого вважали здатність до оцінювання, вибору одного з багатьох варіантів. Ці думки залишаються актуальними сьогодні та є цінними для нашого наукового дослідження.

Питання розвитку критичного мислення не є новим для української та зарубіжної освіти, оскільки про необхідність розвивати в учнів елементи критичного мислення стверджували ще в давнину відомі педагоги та вчителі-практики. Так, в епоху Середньовіччя панували схоластично-догматичні методи навчання, а оскільки освіта перебувала під впливом християнської церкви, то переважало формально-логічне мислення. Догматичний спосіб мислення критикували прогресивні педагоги, виступаючи проти схоластичної шкільної освіти. Зокрема, М. Монтень закликав учителів навчати дітей думати, творчо осмислювати прочитане, будувати навчання на самостійному засвоєнні матеріалу: «Хай наставник заставляє учня ніби просіювати через сито все, що він йому подає, а учень, якщо це буде йому посилено, робить вибір самостійно» [1, с. 114]. Натомість М. Монтень рекомендував педагогам оцінювати учнів не за тим, які в них знання, а за тим, що вони вміють робити з допомогою цих знань. Так, Я. Коменський стверджував, що вчити необхідно так, щоб діти набували знань не лише з книг і словесних розмірковувань, а й зі спостережень, за речами та явищами, які їх оточують, шляхом вивчення причиново-наслідкових зв'язків [1]. Продовжив ці ідеї Дж. Локк у педагогічній праці «Думки про виховання», у якій стверджував, що учень має не пасивно відтворювати вивчений матеріал, а самостійно робити висновки, узагальнення, а вчитель має насамперед розвивати логічне мислення учнів [1, с. 54].

В епоху Відродження вчителі розвивали здібності учнів засобами активного навчання, самостійного пізнання навколишнього світу, намагалися сформувати інтерес до знань, створювати в освітньому закладі таке середовище, де навчання ставало б легким і приємним, сприяти самопізнанню учнів, розвивати творче мислення. Своєрідну систему формування в учнів навичок самостійності та творчості створив Й. Песталоцці. Центром його концепції є учень, який гармонійно розвивається у процесі навчання. Тандем учителя й учня він вважав нерозривним [9].

Про розвиток самостійного, творчого мислення писали також відомі українські педагоги. Зокрема Г. Сковорода у своїх працях звернув увагу на пізнавальну активність як ефективний засіб самопізнання та самовдосконалення, розвиток свідомої ініціативи, творчого мислення, що має формувати в учнів бажання самостійно вчитися [10]. Автор перших на Закарпатті підручників О. Духнович визначав у шкільному навчально-виховному процесі принцип природовідповідності та врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів. Педагог пропагував такі форми організації уроку, що розвивають у дітей увагу, спостережливість, уміння самостійно вчитися [6]. Так, К. Ушинський писав про самостійність мислення, вважаючи, що чужі думки шкодять, людина переймає їх швидше, ніж розуміє. Міцною основою будь-якого результативного навчання є розвиток творчої пізнавальної активності учня за умови, що вона буде: різноманітною за видами; будуватися на власних спостереженнях та аналізі фактів; базуватися на попередньому досвіді, вносячи елемент нового [11].

Про розвиток самостійного мислення учнів говорив І. Франко, який відстоював навчання, що сприяє формуванню людини вільної, з почуттям особистої гідності та з правом вибору, засуджував навчальний процес, що змушує учня сприймати та вихвалити лише ті думки, «які йому нав'язують, однак не дає змогу ставитися до них критично, не дозволяє

питати: Чи так воно має бути? Звідки воно?» [12, с. 386]. Так, І. Франко критикував систему освіти, що побудована неначе навмисно, «щоб в головах молодих людей убивати будь-яку живу здорову думку, звертати її до предметів мертвих і пустих, а відвертати від життя і чесної праці, деморалізувати їх рабським поклонництвом перед сильними і багатими, нищити іскорку критики та власної ініціативи» [12, с. 391].

Зокрема Б. Грінченко був переконаний, що головною метою школи має бути добре організована система навчання, яка стимулює розвиток розумових сил учнів, а не надає готову інформацію. Самостійне мислення, на думку педагога, допоможе учням в опрацюванні нової інформації [13, с. 95].

В. Сухомлинський значну вагу в навчанні приділяв розвитку самостійного творчого мислення. У своїх працях він радив виховувати в учнів прагнення пізнавати навколишній світ, виконуючи складні розумові операції (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення), а також вчити спостерігати, досліджувати, робити власні висновки [14, с. 279].

Вітчизняні та зарубіжні науковці наголошують на нерозривному взаємозв'язку навчання та мислення. У різні історичні періоди підходи до навчання також не були однако-вими: на зміну догматичному способу мислення, коли учні переймали чужий досвід без належного осмислення, інформацію – без глибокого аналізу, прийшло самостійне, творче. Сучасні педагоги критикують навчальний процес, що зорієнтований на підготовку слухняних, пасивних виконавців, учнів, які нездатні до активної творчої діяльності. Вони радять звернути увагу саме на розвиток логічного, самостійного та критичного мислення.

Упродовж останніх десятиліть в європейському та вітчизняному освітньому просторі особливу увагу приділяють питанню розвитку критичного мислення, оскільки воно дає змогу людині розв'язувати актуальні проблеми. Людина, яка вміє мислити критично, спроможна усвідомлено сприймати навколишню дійсність, сумніватися, аналізувати, відстоювати власну думку, здатна самореалізуватися й самоствердитися.

У педагогічній літературі критичне мислення розглядають як мислення вищого порядку, що ґрунтується на інформації, під час опрацювання якої відбувається оцінювання думок, гіпотез, шляхів їх доведення. Учені-педагоги В. Болотов, О. Пометун, М. Скаткін, С. Терно, О. Тягло, Т. Хачумян та ін. пропонують власні визначення цього поняття. Так, О. Пометун стверджує, що критичне мислення – це: а) мислення, що сприяє формуванню здатності людини усвідомлювати власну позицію щодо певного питання, вміння знаходити нові ідеї, аналізувати події та критично їх оцінювати; б) нестандартне мислення, що ґрунтується на спроможності бачити та оцінювати альтернативи, пріоритети, визначати достовірність і доцільність фактів, явищ, подій; в) практичне мислення, яке на основі теоретичних знань надає можливість ухвалити необхідні рішення; г) рефлексивне мислення, спосіб корекції та виправлення людиною помилок, допущених у процесі мислення, що перебуває в безперервному пошуку; д) багаторівневе та варіативне явище, що в ньому відображаються морально-етичні настанови, соціально-політичні риси, оцінювальний досвід, ціннісні орієнтири, знання людини, способи розумових і практичних дій; е) мислення, спрямоване на пошук стратегій розв'язання життєвих і навчальних проблем, виявлення та оцінювання альтернатив і пріоритетів, їх доцільності, визначення достовірності фактів, явищ, подій, розвитку його сприяють вміння і навички аналізу, синтезу, порівняння, зіставлення фактів, формулювання обґрунтованих висновків; є) мислення, основою якого є здатність людини розрізняти цінність інформації, тобто відокремлювати потрібну інформацію від непотрібної. Воно спрямоване на опрацювання інформації за допомогою ефективних мисленнєвих прийомів (аналізу, синтезу, порівняння, поєднання фактів тощо) та її оцінювання щодо джерела, досвіду, спостереження, правильного міркування і зібраних даних [6].

С. Терно визначає критичне мислення як мислення усвідомлене, самостійне, рефлексивне, цілеспрямоване, обґрунтоване, контрольоване та самоорганізоване. Важливими

складниками науковець вважає схильність до сумнівів, самостійність і гнучкість (пошук нової інформації і прийомів пізнання та діяльності), пошук доказів, перевірку обґрунтованості здобутих знань [15].

Так, О. Тягло обґрунтовує критичне мислення як сучасний вид логічної діяльності, що ставить за мету систематичне вдосконалення процесу та результатів мислення на основі їх критичного аналізу, розуміння й оцінювання. На його думку, критичне мислення можна представити як алгоритм, послідовність добре узгоджених інтелектуальних дій, майстерне виконання яких дасть змогу досягти мети. Цей алгоритм містить **чотири** основні фази: 1) аналіз, 2) розуміння, 3) оцінювання, 4) критику [16].

У своїх працях вітчизняні науковці часто використовують ідеї зарубіжних педагогів: Дж. Дьюї, Д. Клустера, А. Кроуфорда, К. Мередіта, С. Метьюза, Р. Пауля, К. Поппера, Дж. Стіла, Ч. Темпла та ін. Фундатор «Інституту критичного мислення» в Університеті Монтеклера, професор Колумбійського університету М. Ліпман розглянув критичне мислення як нагальну потребу для життя в сучасному світі, оскільки це вміння дає змогу правильно розв'язувати практичні проблеми в будь-якій професійній діяльності: архітектора, юриста, лікаря тощо, у людських взаєминах, науковій діяльності, повсякденному житті. Він вважає, що критичне мислення – це мислення, що характеризується постійним самовдосконаленням особистості; процес, коли учні переходять від простих оцінювальних суджень та елементарної аргументації до опанування відповідного способу мислення – вміння здійснювати багатофактовий аналіз. Такий тип мислення потрібен для розв'язання неординарних практичних завдань, коли стикаємося зі складними ситуаціями вибору, що потребують обмірковування та оцінювання. За допомогою критичного мислення найоптимальніше навчити учнів правильно аргументувати власні думки, виявляти хиби у своїй чи чужій аргументації, визначати правомірність чи неправомірність оцінювання, ідей, розв'язків.

Д. Клустер стверджує, що критичне мислення – це мислення інформативне. Воно починається з постановки питання, прагне до переконливої аргументації та має соціальний характер. Дж. Дьюї стверджує, що завдяки критичному мисленню навчання з рутинної роботи перетворюється в цілеспрямовану діяльність, у ході якої учні включаються в інтелектуальну роботу і приходять до розв'язання реальних життєвих проблем [5].

Аналіз наукових праць з досліджуваної проблеми дає підстави стверджувати, що проблема розвитку критичного мислення є актуальною впродовж останніх десятиліть. Узагальнюючи різні підходи щодо обґрунтування сутності критичного мислення, ми помітили, що передусім – це мислення індивідуальне, оскільки передбачає здатність учня самостійно робити висновки на основі аналізу інформації, шукати в тексті аргументи, оцінювати їх достовірність і цінність. Окрім цього, критичне мислення має соціальний характер, оскільки кожна думка перевіряється й обґрунтовується лише тоді, коли нею діляться з іншими учнями.

Таким чином, аналіз психолого-педагогічної літератури дає змогу констатувати, що на сучасному етапі модернізації Нової української школи питання розвитку критичного мислення у здобувачів освіти в початковій школі є важливим й необхідним. Адже розвинене критичне мислення в молодших учнів допомагає їм аналізувати та синтезувати навчальну інформацію (зокрема за допомогою питань); застосовувати отримані результати цього аналізу як у стандартних, так і в нестандартних ситуаціях, самостійно розв'язувати проблеми; робити обґрунтований вибір із декількох альтернатив і приймати рішення; оцінювати перебіг і результати власної діяльності та діяльності інших.

Використані літературні джерела

1. Філософія Стародавнього світу. Читанка з історії філософії / за ред. Г.І. Волинки // Філософія Стародавнього світу. Кн. 1. Київ : Довіра, 1992. 179 с.
2. *Кант І.* Критика практичного розуму / І. Кант. Київ, 1994. 124 с.

3. *Попер К.* Критический рационализм / К. Попер, И. Лакатос. URL: philosophy-books.info/uchebnik_philosophy/popper.html.
4. *Рубинштейн С.Л.* О мышлении и путях его исследования / С.Л. Рубинштейн. Москва : АН СССР, 1958. 147 с.
5. *Леонтьев А.* Проблемы развития психики / А. Леонтьев. Москва, 1972. 584 с.
6. *Пометун О.* Основи критичного мислення / О. Пометун, Л. Пилипчатина, І. Сущенко, І. Баранова. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2010. 74 с.
7. *Клустер Д.* Що таке критичне мислення? / Д. Клустер // Перемена, 2001. № 4. С. 5–13.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ : Ірпінь : Перун, 2001. 1440 с.
9. *Песталоцци И.* Избранные педагогические сочинения / И. Песталоцци. Москва: Педагогика, 1981. 416 с.
10. *Сковорода Г.С.* Дослідження, розвідки, матеріали: зб. наук. праць / Г.С. Сковорода. Київ : Наукова думка, 1992. 382 с.
11. *Ушинський К.Д.* Вибрані педагогічні твори / К.Д. Ушинський. Київ, 1949.
12. *Франко І.Я.* Педагогічні погляди / І. Франко // Українська філологія. URL: www.linsuistika.com.ua.
13. *Грінченко Б.* На беспросветном пути – об украинской школе / Б. Грінченко. Москва : Русское богатство, 1905. 534 с.
14. *Сухомлинський В.О.* Павлівська середня школа / В.О. Сухомлинський. Київ : Радянська школа, 1977. 640 с.
15. *Терно С.О.* Методика розвитку критичного мислення школярів у процесі навчання історії: [посіб. для вчителя] / С.О. Терно. Запоріжжя : Запорізький нац. ун-тет, 2012. 70 с. URL: http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab//Posibnyky/Terno_Methodology.pdf.
16. *Тягло О.В.* Критичне мислення : навч. посіб. / О.В. Тягло. Харків : Основа, 2008. 189 с.

References

1. *Filosofia Starodavnoho svitu. Chytanka z istorii filosofii [Philosophy of the Ancient World. Reader in the history of philosophy]*. Volynka, H.I. (Eds.) (1992). Vol. 1. Kyiv: Dovira.
2. Kant, I. (1994). *Krytyka praktychnoho rozumu [Criticism of practical reason]*. Kyiv.
3. Poper K., & Lakatos I. *Krytycheskij racionalizm [Critical rationalism]*. Retrieved from: philosophy-books.info/uchebnik_philosophy/popper.html.
4. Rubinshtejn, S.L. (1958). *O myshlenii i putjah ego issledovanija [About thinking and ways of research]*. Moskva : AN SSSR.
5. Leontev, A. (1972). *Problemy razvitija psihiki [Problems of the development of the psyche]*. Moscow.
6. Pometun, O., Pylypchatina, L., Sushchenko, I., & Baranova, I. (2010). *Osnovy krytychnoho myslennia [The Basics of Critical Thinking]*. Ternopil: Navchalna knyha – Bohdan.
7. Kluster, D. (2001). Shcho take krytychne myslennia? [What is critical thinking?] *Peremena – Turn*. 4, 5–13.
8. *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language]* Busel, V.T. (Eds.) (2001). Kyiv: Perun.
9. Pestalocci, I. (1981). *Izbranye pedagogicheskie sochinenija [Selected pedagogical writings]*. Moscow: Pedagogika.
10. Skovoroda, H.S. (1992). *Doslidzhennia, rozvidky, materialy [Research, intelligence, materials]*. Kyiv: Naukova dumka.
11. Ushynskiy, K.D. (1949). *Vybrani pedahohichni tvory [Selected pedagogical works]*. Kyiv.
12. Franko, I. Ya. *Pedahohichni pohliady [Pedagogical views]*. *Ukrainska filolohiia – Ukrainian philology*. Retrieved from: www.linsuistika.com.ua.
13. Grinchenko, B. (1905). *Na besprosvetnom puti – ob ukrainskoj shkole [On a hopeless way - about the Ukrainian school]*. Moscow: Russkoe bogatstvo.
14. Sukhomlynskiy, V.O. (1977). *Pavlyska serednia shkola [Pavlishka high school]*. Kyiv: Radianska shkola.

15. Terno, S.O. (2012). *Metodyka rozvytku krytychnoho myslennia shkolariv u protsesi navchannia istorii [Methodology of critical thinking development of students in the process of teaching history]*. Zaporizhzhia. Retrieved from: http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab/Posibnyky/Terno_Methodology.pdf.

16. Tiahlo, O.V. (2008). *Krytychne myslennia [Critical thinking]*. Kharkiv.

Liakisheva A., Valentyna V., Kashubiak I. Retrograde Analysis of the Concept «Critical Thinking».

Summary.

The article is substantiated the relevance of the development of critical thinking for the acquisition of education at primary school by skills and experience of the organization of its own learning environment, getting new information for the purpose of its application for training needs assessment, defining its own educational purpose and ways to achieve it, the ability to study independently, in the group, cooperate with classmates. The authors of the article emphasize that the technology of critical thinking development promotes to the formation of the pupils' ability to freely express their own opinions oral and written, the ability to logically justify their position, assess risks, constructively manage emotions, solve problems, make decisions that are determined by the challenges of modern society and the requirements of the New Ukrainian school. The articles is presented critical thinking as a purposeful process of thinking that allows learners to perceive, analyze, interpret, systematize, evaluate information, the result of an activity, and select their own position, argue their thoughts and actions using verbal and nonverbal means to protect their views. The author analyzed the classification of thinking according to the nature of the tasks performed, the way of performing tasks, the level of novelty and originality, the functions, identified key features of critical thinking, described the views on the critical thinking of famous philosophers, leading scientists, psychologists, foreign and domestic teachers of the past and present. Authors of the article consider critical thinking in the pedagogical context as the ability of learners to analyze educational information, to apply the results in both standard and non-standard situations and tasks. Authors of the article note that critical thinking is primarily individual thinking, because it implies the student's ability to independently draw conclusions based on the analysis of information, look for arguments in the text, evaluate their reliability and value, and at the same time critical thinking has a social character, since thought is verified and justified only when it is shared with other students.

Key words: *critical thinking; visual active thinking; visual thinking; verbal-logical; abstract-logical thinking; creative thinking; reproductive thinking.*

Лякишева А.В., Витюк В.В., Кашубяк И.А. Ретроспективный обзор понятия «критическое мышление».

Аннотация.

В статье представлено критическое мышление как целенаправленный процесс мышления, который дает возможность соискателям образования воспринимать, анализировать, интерпретировать, систематизировать, оценивать информацию, результат деятельности и выбирать свою позицию, аргументировать собственные мысли и поступки. Проанализированы классификации мышления по характеру выполняемых задач, способу выполнения задач, степени новизны и оригинальности, функциям. Определены ключевые признаки критического мышления, описаны взгляды на критическое мышление известных философов, ведущих ученых-психологов, зарубежных и отечественных педагогов прошлого и настоящего.

Ключевые слова: *критическое мышление; наглядно-действенное мышление; наглядно-образное мышление; словесно-логическое мышление; абстрактно-логическое мышление; творческое мышление; воспроизводительное мышление.*

Стаття надійшла до редколегії 5 квітня 2019 року